

УДК: 8. 1751.82.14.

DOI 10.33514/ВК-1694-7711-2022-1(2)-63-68

Элебесова Б.Б.

Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети, ага окутуучу

Элебесова Б.Б.

Кыргызский национальный университет им.Ж.Баласагына, старший преподаватель

Elebesova B.B.

Kyrgyz National University J. Balasagyn, Senior Lecturer

**КЫРГЫЗ ПОЭЗИЯСЫНДА АДАМ КОНЦЕПЦИЯСЫНЫН ИЗИЛДЕНИШИ
ИССЛЕДОВАНИЕ КОНЦЕПЦИИ ЧЕЛОВЕК В КЫРГЫЗСКОЙ ПОЭЗИИ
RESEARCH OF THE CONCEPT HUMAN IN KYRGYZ POETRY**

Аннотация: Изилдөөгө алынган бул иште кыргыз поэзиясында адам концепциясынын изилдениши каралат. Поэзияда берилген ой-пикирлер, түшүнүктөр, ой-толгоолор, ар кыл сезимдер ар бир мезгилде, ар түрдүүчө чагылдырылары колго алынат. Мезгилдин талабына ылайык ошол коомдо жашап жаткан адамдардын ички сезимдери, ар кыл сапаттары, ой-мүдөөлөрү, акындардын көкүрөгүнөн чыккан ыр саптары аркылуу кайра коомго тартуу кылынат жана ырлар аркылуу адамды чечмелөө маселеси каралат. Акындардын коомдогу болуп жаткан көрүнүштөрдү чагылдыруусу талданат. Демек акындар элдин оюн иштеп чыгып кайра элге тартуу кылса, ал эми изилдөө иштери сынчы, изилдөөчүлөргө жүктөлөт. Натыйжада бул илимий макалада кыргыз поэзиясындагы акындардын ыр саптары конкреттүү изилдөөчүлөр тарабынан изилденгени, ошону менен бирге адам концепциясы туурасында адабиятчы, улуу ойчул, окумуштуулардын ой-пикирлери кеңири иликтенет.

Аннотация: В данном исследовании рассматривается концепция человека в кыргызской поэзии. Мысли, концепции, размышления и разные чувства, выраженные в поэзии, в разное время фиксируются по-разному. В соответствии с требованиями времени через стихи поэтов в общество доносятся внутренние переживания, разные качества, мысли людей, живущих в этом обществе, и рассматривается вопрос интерпретации человека через стих. И проанализирован анализ поэтами текущих событий в обществе. Это означает, что если поэты развивают идеи людей и возвращают их людям, то исследовательская работа предоставляется критикам и исследователям. В результате в данной научной статье рассматриваются стихи поэтов кыргызской поэзии конкретных исследователей, а также взгляды писателей, великих мыслителей и ученых на понятие человека.

Annotation: This study examines the concept of man in Kyrgyz poetry. Thoughts, concepts, reflections and different feelings expressed in poetry are fixed in different ways at different times. In accordance with the requirements of the time, internal experiences, different qualities, thoughts of people living in this society are conveyed to society through the poems of poets, and the question of interpreting a person through poem is considered. And analyzed the poets' analysis of current events in society. This means that if poets develop people's ideas and bring them back to people, then research work is left to critics and researchers. As a result, this scientific article discusses the poems of poets of Kyrgyz poetry by specific researchers, as well as the views of writers, great thinkers and scientists on the concept of man.

Негизги сөздөр: Кыргыз; адам; адам концепциясы; адам таануу; поэзия; ыр; акын; адабият; коом; изилдөө.

Ключевые слова: кыргыз, человек; концепция человека; исследования человека; поэзия; стих; поэт; литература; общество; исследование

Keywords: kyrgyz; human; concept of man; human research; poetry; poems; poet; literature; society; investigation.

Кыргыз поэзиясында адам концепциясы эзелтен бери эле ар кандай деңгээлде ар түрдүү ыкмаларда чагылдырылып келет. Концепт – элдин ой-пикирлеринин, көз караштарынын жыйындысынан турган, өз мазмунуна менталдык маалыматтарды камтыган бирдик катары адамдын аң-сезиминин болмушту оңдоп, түзөп, сезип туюу формасы. Поэзия кайсы гана мезгилде жаралбасын анда ошол мезгилдеги адамдар менен алардын ар кыл сапаттары, жашоого өмүргө көз караштары сүрөттөлүп келаткандыктан, адам концепциясы ар бир мезгилде, ар бир элде ар түрдүүчө чагылдырылары мыйзам ченемдүү. Турмуш чындыгы кынтыксыз ырастап келаткандай, Адам феномени коомдук аң-сезимдин бардык формалары үчүн бардык учурда туруктуу изилдөө объектиси болуп келатканы белгилүү. Көп багыттуу адам ишмердигинин ичинен мына ушул өңүттөн алганда поэтикалык чагылдыруу да өзгөчө орунда турат. Маселен, актаңдай акын Барпынын бардык акындык күч-кубаты адамды даңазалоого арналгандыгын окумуштуулар Б.Аманалиев, К.Даутов, М.Борбугулов, Ж.Жаныбеков ж.б. ар тараптуу изилдеп келишкен.

Белгилүү немец философу Хайдеггер: “Адамзатынын жашоо-турмуш ыгын сүрөттөп жазуу үчүн, “болмуш” терминин колдонуу менен адамдын жашоо турмушу жашоонун башка формаларынан радикалдуу айырмаланат, анткени адам өзүн өзү таанып билүүгө жана жашоо-турмушу жөнүндө ой жүгүртүүгө жөндөмдүү”, – экенин белгилеп, “Адамдар андан ары, дүйнөдөгү өз абалын толук түшүнүп, чыныгы жашоо турмушту тандап ала алат же орнотулган тартиптер менен үлгүлөргө ылайыкташып алып, автоматка окшоп күн өткөрө турган чыныгы эмес жашоо-турмушту тандап алышат”- дейт ал [7, б. 75]. Ал эми орус ойчулу Франк өзүнүн философиялык чыгармаларында адам турмушундагы рухий проблемаларга ой чабыттатып, Адам дүйнө менен тыгыз байланышкандыктан, ал дүйнөнүн бир бөлүгү гана эмес, дүйнө анын ички дүйнөсү, ошондой эле адам да дүйнөнүн ички койнунда турат деп эсептеген [7, б. 76].

Демек адам деген бүтүндөй аалам болсо, ааламдагы болуп жаткан ар түркүн кубулуштар адам аркылуу кайра адамзатына түрдүүчө ыкмалар менен ар башка ракурста жеткирилсе, кандай гана тармакка кайрылбайлы адам таануу маселеси ар дайым борбордук маселеге айланат. Ошондуктан бул маселе ашкере олуттуу жана актуалдуу маселе бойдон калып келаткандыктан жана адамды изилдөө маселеси тээ байыртан эле нечендеген ойчулдар, аалымдар ж.б. тарабынан изилденип баштаса да, улам мезгил жаңырган сайын жаңы кырлары менен ачыла берчү түбөлүктүү маселе болгондуктан, ал тууралуу поэзия жанры да өзүнүн оригиналдуу, өлбөс-өчпөс сөздөрүн айтып келет. Мына ошол дайыма жаңы, түбөлүктүү маселе боюнча биз тандап алган темабыздын алкагында ой чабыттатууга аракеттенгенибизде, алгач проблемага байланыштуу өзүбүзгө чейинки иштелген иштерге экскурс жасоо эрежесин сактоого умтулдук.

Токтокан Ысмайыл кызы “Күнзичылык таалиматы жана кыргыз философемаларындагы адам таануу проблемасы” [2008] аттуу эмгегинде адам таануу маселесин кеңири философиялык аспектке караштырганда адам таануу концепциясынын

генезиси менен эволюциясынан баштап, кытай философиясындагы адам таануунун концептуалдык эволюциясына чейин иликтеп, кунзчылык таалиматы менен кыргыз философемаларындагы адам таанууга салыштырма талдоо жүргүзүп, адам таануу маселеси боюнча эмгектенген философтордун ой пикирлери туурасында ой бөлүшөт: “Аристотелдин адам таануу маселеси туурасында айткан сөздөрүнөн мисал алсак: “Аристотелдин адам жөнүндөгү концепциясында ал коомдук, саясий, мамлекеттик көз караштардын алкагында каралат. Адамдын коомдо жашоосу жана ушуга байланыштуу пайда болгон өзгөчөлүктөрү моралдык жактан жетесиз жаныбарлардан айырмалап турат. Ал “Жан жөнүндө” деген чыгармасында жандын формасы жана ролунун даражасын көрсөтүп, адамдын жанынын өсүмдүктөр жана айбандарга окшобой турган акыл эстүүлүк ролун: 1. Теориялык акыл-эс (элестетүү, абстрактуу), 2. Практикалык акыл-эс (ойлоо, тандоо) деп бөлүп көрсөтөт. Аристотелдин көз карашына ылайык: “Адам саясий айбан”, “Адам акыл эстүү айбан”. Ал “Метофизика” деген китебинде: “Адам табиятынан билим алууну арзуу кылат” – деп, адам менен айбандын түпкү айырмасы – адамдын социалдык мүнөзгө, акыл эске ээ болгону деп өз дооруна жаңылык болгон ойду айткан. Адамдын бири-бири менен байланышып катнашуусу акыл-эси, жан менен дененин бирдиктүүлүгү – анын маңызын түзөт. Ошону менен бирге эле Аристотель адамдын асылдыкка умтулган жашоосун, адамдын адам болуп жетилишин, анын аракетине, ишине байланыштырып, адамдын өзүнүн кылган иш аракетине абдан чоң маани берген” – деген тыянак чыгарган [8, б. 23].

Ал эми кыргыз прозасындагы адам концепциясы боюнча конкреттүү изилдөө жүргүзгөн Алиева Ф.Э. “Ч.Айтматовдун чыгармачылыгындагы адам концепциясы” аттуу эмгегинде адам таануу маселесин Ч.Айтматовдун чыгармаларынын мисалында териштирип, сүрөткердин чыгармаларындагы каармандардын образдары, ошондой эле мезгил менен коомдун сүрөттөлүшү аркылуу бүтүндөй жалпы адамзат жана коом тууралуу ой чабыттатат. Мисалы, “Бетме-бет” повестиндеги Ысмайылдын образы аркылуу ошол мезгилде өмүр өтөп жатышкан адамдар тууралуу мындайча ой жүгүртөт: “Ысмайыл кара жанын карч уруп эмгектенген чарбачыл болгону менен түнөрүп, элден обочо өзүнө тиешелүүдөн башкага кайдыгер же өз казанында өзү кайнаган адам экенин билсе болот. Согуштун ырайымсыз табияты анын дал ушул сапатын өөрчүтүп, ачыкка чыгарган. Жашоо үчүн күрөш Ысмайылдын аң сезимин, адеп ыйманын деформациялап, эң примитивдүү деңгээлге түшүрүп, жырткычтык инстинктин ойготкон” [2, б. 26].

Демек, адам концепциясы, адамды таануу ар доорго, коомго жараша түрдүү жанрда түрдүү кырдаалда түрдүүчө ачылат. Маселен, адабиятчы Сыдыкбаева М.Н. “Адам жана коом маселесинин азыркы кыргыз романдарында көркөм интерпретацияланышы (XX кылымдын 80-90-жылдары)” [2010] аттуу изилдөө ишинде көркөм адабиятта адамдын сүрөттөлүшү туурасында төмөндөгүдөй пикирин айтат: “Көркөм адабиятта адам маселеси карандай таза түрүндө бир беткей иликтенбейт. Ал өзү жашаган чөйрө, коомдук тарыхый мезгил менен тыгыз байланышта сүрөттөлөт. Жазуучу коомдун прогрессивдүү жактарын да, өксүк жактарын да, анын адам табиятына тийгизген таасири аркылуу баяндайт. Ар бир коом өзүнүн тарыхый, социалдык, идеологиялык белгилерин алып жүрүүчү инсанды жаратат. Башкача айтканда, адам – өзү жашап турган коомдун, тарыхый мезгилдин туундусу” [6, б. 10]. Мына ушундай олуттуу теманы поэзия жанры да аздектеп чагылдырып келатат.

Адам концепциясы т.а. адамды сүрөттөө аркылуу бүтүндөй айлана чөйрөдө, коомдук турмушта болуп жаткан кубулуштарды ичкериден терең түшүнүүгө болот. Мисалы, пейзаждык сүрөттөөлөр аркылуу табият кубулуштары менен адам турмушунда болуп жаткан

жашоо-турмуштун маңызы берилери тууралуу М. Байгазиев Т. Мукановдун “Этюд” ырын талдоого алып жатып, мындай дейт: “Акын алмустактан бери жашап келе жаткан тоолорубузга кылымдардын шарданы менен кошо кыярбас, өмүргө жаш бергендей, тоолор аркылуу айыл аксакалдарын элестетет. Кош карагайдын бетме-бет далдайып турушу байыркы бабабыз Бакайдын, Жолой менен күрөшкө чыга турган учурун эске салат” [3, б. 97]. Демек, адам таануу маселесинде пейзаждык сүрөттөөлөр дагы өтө маанилүү, олуттуу милдеттерди аткара алышат экен...

Адабиятчы Э. Акунов “Эсенгул Ибраевдин поэтикалык дүйнөсү” аталган эмгегинде акын, сатирик Э.Ибраевдин балдарга арналган чыгармаларына, лирикасына, поэмаларына, сатираларына, тамсилдери менен достук азилдерине талдоо жүргүзөт... Акын “Сур улак” аталган китебиндеги ошол аталыштагы поэмасындагы сур улактын “кылык-жоругу” аркылуу эси жок тентек баланын жорук жосундарын көркөм, элестүү сүрөттөп берет. Мисалы, “Күргүштөгөн чоң дайра тентекти агызып жөнөгөндө күчүк жардамга келип, аны эптеп жээкке алып чыгат. Эл макалында айтылгандай күчүк сур улактын аны сүзгүлөп, уруш салганына карабай, “таш ыргытканга аш ыргытат”. Тентекке жасаган күчүктүн гумандуу мамилеси ага сабак болот. Поэмада акын, балдарды тартиптүүлүккө, тил алчаактыкка, ынтымакка, достукка чакырат” [1, б. 7]. Э.Ибраевдин аталган поэмасында адам концепциясы - баланы кичинесинен тарбиялап, тартиптүүлүккө үндөө, адамдык касиеттерин калыптандыруу сыяктуу бийик идеялар камтылгандыгын иликтөөгө алган.

Ал эми адабиятчы С. Сарыков “Тенти Адышеванын поэтикалык изденүүсү” аталган диссертациялык эмгегинин басымдуу бөлүгүн түбөлүктүү темалар деп эсептелип келаткан Ата Журт, тагдыр, сүйүү жана аялзат темасындагы ырларын талдоого арнайт да, “Мен кайда”, “Сүйүү жөнүндө”, “Каалаймын”, “Коштошподум”, “Кантээр элең”, “Сүйөм”, “Бакыт деген эмне?” аталган ырларынын социалдуу мазмундуулугун мындайча мүнөздөйт: “Т.Адышеванын лирикасын мүнөздөп турган негизги сапаттары булар: чынчылдык, дүйнөгө карата көз караштын зиректиги, тагдырдын татаалдыгы, ага карабастан адамдарга, жакшылыкка зор ишеним, жалган пафостун, куру сүрөөндүн жоктугу. Ушунун баары биригип келип, анын ырларынын реалисттик ыргактуулугун түзөт. Ал эми көркөмдүк курулушу боюнча анын ырлары кыска келип, окуя баяндоочулуктан тыш, бирок, дүрт эткен сезимдерге турмуш түрткүсүнөн жаралган ойлорго, таамай сүрөттөөлөргө бай болот” [5, б. 36]. Автор акындын философиялык мазмун камтыган ырларына да өзгөчө басым жасайт: “Акындын поэзиясынын гүлдөгөн мезгили элүү жаштын тегереги болгон. Акын ушул жашты тегеректегенде эмоцияга берилбей, эргүүгө ээликпей, турмушка салмактуу карап, адамдык алакага, мамилеге, философияга, көз караштарга аяр мамиле жасап, ошолордун негизинде ырларды жараткан. Т.Адышеванын төмөнкү ыр саптарына кайрылалы:

Өчөшүп, өнөкөттүү илдет күчөп,
Өнүгүп, өөрчүй бербей, улам түтөп.
Өлбөстөй жаралгансып бул дүйнөгө,
Өмүрдөн көп нерсени адам күтөт.
Кысталыш кыя жолдо турбасаңчы,
Кылгырып, кызыгы көп сырлар күтөт.

Коңур үн комуз күүсүн коштой чыгып,
Кол булгап, кооз кийинген сырлар күтөт.
Асылып, алдым торой баспачы сен,
Алдыда ак пейилдүү жылдар күтөт... дейт.
[5, б. 68].

Ыр саптарында берилгендей, жашоого көз жүгүртүү, өмүрдүн түбөлүктүү болбой тургандыгы, бирок, алдыда эң бир сонун күндөрдүн боло тургандыгы туурасында ой

жүгүртүп, жашоого саресеп салат. Адамдын ички ой-толгоолору, сезимдери жогорудагы ыр аркылуу адамдын жашоодогу кандайдыр бир деңгээлде кыйналып тургандыгын, бирок үмүтүн үзбөй, жашоосун алдыга карай улантуу максаты коюлгандагы чагылдырылат.

“Ж.Мамытовдун ырларынын тили жана поэтикасынын айрым өзгөчөлүктөрү” аттуу диссертациялык эмгегин жазган А.Оморов акындын ырларын иликтөөгө алуу менен алардын терең мазмундуулугун, музыкалуулугун уюштурган ыкмалардан баштап, ыр түзүлүшүндөгү өзгөчөлүктөрүнө чейин талдоого алып, төмөндөгүдөй тыянак чыгарат: “Ж.Мамытов ХХ кылымда өз үнү, поэтикалык зор шык жана даярдыгы менен келген акындардын тобуна кирет. Ал өзүнүн индивидуалдык табылгалары менен кыргыз поэзиясын көркөм эстетикалык жактан байыткан А.Осмонов, С.Эралиев сыяктуу акындар менен улуттук адабиятыбыздан татыктуу ордун тапты” [4, б. 144].

Ал эми Р.Шамшиев “Жеңижоктун дүйнө таанымына философиялык анализ” аттуу диссертациясында акындын чыгармаларын философиялык өңүттөн иликтөө максаты менен анын дүйнө таанымынын калыптанышынан тарта философиялык ой чабыттарына, коомдук-саясий көз караштарына, натурфилософиясы, эстетикалык жана этикалык ойлоруна, адам концепциясына да талдоо жүргүзүп, “Айт, айт десе” аттуу ырындагы:

“Керилип кетмен чапканды айт,
Адал дүйнө тапканды айт.
Көпүрө салган балбанды айт,
Жол оңдогон адамды айт.
Ай, күн менен жылдызды айт,
Азаптуу болгон турмушту айт.
Таттуу болгон өмүрдү айт,
Өзгөрүлгөн көңүлдү айт,-

деген саптардагы турмушка, дүйнөгө, ааламга байланыштуу ой жүгүртүүлөрүнүн социалдык мазмундуулугуна акын эмне тууралуу кандайча ырдоонун өз алдынча көркөм системасын түзүп, идеялык позициясын улам жогорку бийиктикке көтөрүп, өркүндөтө алгандыгына, анын адам туурасындагы концепциясы, адам баласынын турмуштагы орду, тиричилиги, жашоо ыңгайы, жүрүш-туруш адеби, коом менен байланышы, деги эле анын жалпы өсүп-өнүгүү эволюциясы сыяктуу маселелер, философиялык-дидактикалык маанайдагы санат ырларынын идеялык мазмунун түзүп, акындын адамдарга, коомго болгон айкын позициясын чагылдырганына басым жасаган [7, б. 153].

Жогорудагы мисалдардан көрүнгөндөй, адам концепциясы деги эле адам таануу маселеси кыргыз адабият таануусунда салыштырма системалык түрдө атайын изилдөөгө алынбаса да, анын айрым кырлары тууралуу жалпы жонунан болсо да айтылган пикирлер кездешпей койбойт. Демек, изилдөө иштериндеги ар бир элемент, ар бир детал көз жаздымда калбайт. Ал ар убак коомго жараша жеке индивидке т.а. изденгичке жараша иликтенип, окурманга тартуу кылынат. Натыйжада адам таануу маселесинин учкундары прозадабы, философиядабы, тилдик жааттабы же болбосо поэзиядабы колго алына баштаган көрүнөт. Ошентип кыргыз адабиятында адам концепциясынын изилдениши илимий деңгээлде, илимий эмгектерде берилгендей, коомдун талабына жараша иликтенип, тартууланып келет.

Жогоруда берилген эмгектер кыргыз поэзиясында адам концепциясын кандайдыр бир деңгээлде ачып берсе, ошол эмгектердеги ар бир ырдын мисал кылынып берилиши,

талданышы адамды таануу, адамды таанууга болгон кадамдар экендиги анык. Ошондой эле мисалдарда берилген түрдүү концепциялык көз караштар, биз белгилеп көрсөткөн эмгектер менен гана чектелип калбайт. Бирок ошого карабай, кыргыз поэзиясында адам концепциясын изилдөө боюнча, материалдар жалпы кыргыз адабиятында өз ордун тапкан эмгектерден айрым адабий-эстетикалык, философиялык-этикалык түшүнүктөргө экскурс жасалды.

Колдонулган адабияттар:

1. Акунов, Э. Б. Эсенгул Ибраевдин поэтикалык дүйнөсү [Текст]: автореф.дис. ... канд.фил.наук: / Э.Б.Акунов. – Бишкек, 2005. – 45 б.
2. Алиева, Ф.Э. Ч.Айтматовдун чыгармачылыгындагы адам концепциясы [Текст]: дис. ... филол.ил.канд. 10.01.01. / Ф.Э.Алиева. – Ош, 2005. – 169 б.
3. Байгазиев, М.К. Т. Мукановдун чыгармачылыгындагы 1970-80-жылдардагы кыргыз поэзиясынын контекстинде [Текст]: дис. ... филол.ил.канд.: 10.01.01 / М.К.Байгазиев. – Бишкек, 2009. – 150 б.
4. Оморов, А. Ж.Мамытовдун ырларынын тили жана поэтикасынын айрым өзгөчөлүктөрү [Текст]: дис. ... филол.ил.канд. 10.01.01. / А.Оморов. – Б.: 2004. – 155 б.
5. Сарыков, С.Т. Тенти Адышеванын поэтикалык дүйнөсү [Текст]: дис. ... филол.ил.канд. 10.01.01. / С.Т.Сарыков. – Б.: 2008. – 153 б.
6. Сыдыкбаева М.М. Адам жана коом маселесинин азыркы кыргыз романдарында көркөм интерпретацияланышы: XX к. 80-90-жж [Текст]: дис. ... филол.ил.канд. 10.01.01. / М.М.Сыдыкбаева. – Б.: 2010. – 87 б.
7. Шамшиев, Р.К. Жеңижоктун дүйнө таанымына философиялык анализ [Текст]: дис. ... филол.ил.канд. 10.01.01. / Р.К. Шамшиев. – Б.: 2003. – 123 б.
8. Ысмайыл кызы, Т. Куңзычылык талиматы жана кыргыз философияларындагы адам таануу проблемасы [Текст]: дис. ... канд.филос.наук 09.00.03. / Т. Ысмайыл к. – Б.: 2008. – 215 б.

References:

1. Akunov, E. B. Poetic world of Esengul Ibraev [Text]: autoref.dis. ... Cand.Phil.Science: / E.B.Akunov. - Bishkek, 2005. - 45 p.
2. Aliyeva, F.E. The human concept in Ch. Aitmatov's work [Text]: dissertation. ... philol.il.kand. 10.01.01. / F.E. Aliyeva. - Osh, 2005. - 169 p.
3. Baigaziev, M.K. T. Mukanov's work in the context of Kyrgyz poetry of the 1970-80s [Text]: diss. ... philol.il.kand.: 10.01.01 / M.K. Baigaziev. - Bishkek, 2009. - 150 p.
4. Omorov, A. Some features of the language and poetics of J. Mamytov's poems [Text]: dissertation. ... philol.il.kand. 10.01.01. / A. Omorov. - B.: 2004. - 155 p.
5. Sarykov, S.T. The poetic world of Tenty Adysheva [Text]: dissertation. ... philol.il.kand. 10.01.01. / S.T. Sarykov. - B.: 2008. - 153 p.
6. Sydykbaeva M.M. Artistic interpretation of human and society issues in contemporary Kyrgyz novels: 20th century. 80-90 years [Text]: dis. ... philol.il.kand. 10.01.01. / M.M. Sydykbaeva. - B.: 2010. - 87 p.
7. Shamshiev, R.K. Philosophical analysis of the world view of the Victory [Text]: Dissertation. ... philol.il.kand. 10.01.01. / R.K. Shamshiev. - B.: 2003. - 123 p.
8. Ismail's daughter, T. Kunzychyk talimat and the problem of human knowledge in Kyrgyz philosophy [Text]: thesis. ... kand.philos.nauk 09.00.03. / T. Ismail k. - B.: 2008. - 215 p.